

Aukštas ir stiprus

Jonas Linkevičius, kraštiečių, rašytojas

Jonas Švėgžda

SKIRIAMA IŠKILAUS
KRAŠTIEČIO, PEDAGOGO,
DAILININKO, LITERATO
JONO ŠVĖGŽDOS
100-OSIOMS GIMIMO
METINĖMS.

Mano Šeduvos gimnazijos mokytojas Jonas Švėgžda, aukštas ir stiprus savo išore, buvo kur kas aukštesnis ir stipresnis savo vidumi, ta jėga, kuri padėjo jam sunkiausiais mūsų kraštiečių metais nepalūžti, išlikti šviesiam, talentingam, reikalingam savo visapusiškais gebėjimais, veiklumu bei patriotiškumu, artimumu savo mokiniams, tautinei mokyklai.

Jonas Švėgžda, įsigijęs dailės mokytojo specialybę ir tapęs nepriklausomos Lietuvos karininku, nedvejodamas pasirinko pedagoginį darbą, įstengdamas jį susieti su dailininko pašaukimu ir įvairiapuse pedagogo kūrybine veikla. Malonu pastebėti, kad savo pirmąją darbavietę jis pasirinko Šeduvos gimnaziją. Čia per pirmuosius darbo metus spėjo taip gerai užsirekomenduoti, kad naujiems mokslo metams buvo paskirtas Kelmės gimnazijos direktoriumi. Bet jo pedagoginio darbo pradžią blaškė tuometinio Lietuvos politinio gyvenimo skersvėjai, okupacijos ir nuožmaus karo negandos. Trejus fašis-

tinės okupacijos metus mokytojavęs Krakėse (Kėdainių r.), grįžęs antrai sovietinei okupacijai, jis – vėl Šeduvoje, kur dėstė geografiją ir istoriją. Tačiau neilgai. 1945 03 30, eidamas Kėdainių gatve, tapau jo gyvenime nelemto sukrėtimo liudininku: įsisodinęs į prašmatnų iš taip vadinamų buožių nusavintą važį, mūsų mokytoją nežinioni vežėsi nuožmus Grinkiškio sribų viršininkas (kitų susisiekimo priemonių tarp Grinkiškio ir Šeduvos tada nebuvo). Tai buvo skaudaus ilgų metų kalinio ir tremtinio kelio pradžia.

Nemažas Jono Švėgždos mokinių Šeduvoje, Krakėse, Rozalime būrys ilgam įsiminė savo mokytoją, dailininką, literatą, sportininką, scenos entuziastą, keliautoją, visuomenininką ir šiaip nepaprastai įdomų, dvasingą žmogų. Apie jį – neeilinę asmenybę – paprašytas porą puslapių parašė išskirtinių gabumų jo anūkas, garsus muzikas Martynas Švėgžda von Bekeris. Smuikininko virtuozo mintis cituoju straipsnio pradžioje, norėda- ►

Jonas Švėgžda
– Kaišiadorių
gimnazijos 4 klasės
mokinys. Nuotrauka
tos klasės baigimo
pažymėjime

Iš Lietuvos valstybinio centrinio archyvo

mas jomis tarsi nušviesti taką į jubiliejinį pasakojimą. O anūkas apie senelį kalba kaip apie meistriškai įvaldžiusį sudėtingiausias, skirtingiausias veiklos sritis ir profesijas, sugebėjusį rūpestingai, su meile ir džiaugsmu dalytis savo unikalia asmenine patirtimi bei žiniomis su jaunąja karta, vadina jį Mokytoju iš prigimties. „Senelis man atvėrė duris į daugelį svarbiausių reikšmių bei vertybių klodų šiame Pasulyje, be kurių, drašiai galiu patvirtinti, nebūčiau aš pats savimi.“ O tas kelias nuo senelio gimimo iki anūko brandos gana ilgas ir permainingas. Kviečiu gerbiamą skaitytoją juo į kelionę Mokytojo gyvenimo pėdsakais.

Apie savo vaikystę, mokymąsi ir triskart plačiau apie kalinio ir tremtinio Golgotą Jonas Švėgžda, jau sulaukęs pavydėtinos brandos, įkvėptai papasakojo atsiminimų žiupsnelyje, pavadinęs jį „Mano kelionė po saule“. Tos ryškios gyvenimo audros atkarpos – ištisos pasakos („visas mano gyvenimas buvo ištisa pasaka“).

Švėgždų pirmagimis, pakrikštytas Jonu, po saule pasigarsino 1911 05 29. Gimė jis paprasto tuometinių Kėdainių apskrities Grinkiškio valsčiaus Juodžių kaimo vidury, pamiškės lygumėlėje. Bet, kaip pats apgailestauja, jam neteko braidyti Volynės upelyje, neteko ir žemuogiaiuti kaimo pakrašty prasidedančiame miške. Kai Jonukui sukako dveji, tėvas, uždainavęs „Sudiev, Lietuva, man gera buvo gyvent tavo šalėlėj“, išsivežė jauną šeimą į tolimąjį Sibirą, į Vladivostoką, kur pakvietė senelis, tenykštis veterinarijos gydytojas, padaręs tėvą „prieškarinės (geležinkelio) stoties prižiūrėtoju“. Žiemos ten buvusios labai šaltos, o vasaros – per karštos. Užtat kokia gamta atsivėrė prieš mažylio akis! Kokie stebuklingi kalnai, tarp jų – tyvuliuojančios ežerėlių žydrynės! Juose – žuvų tuntai, pakrantėse – vynuogių kerynai... O kur tik trys medžiai keružiai, ten po jais – trisdešimt trys

grybai!.. „Kas be ko, buvo ir vilkų. Buvo ir meškų (tikrų, neeilinių). Reikėjo ne tik ausis stačias laikyti, bet ir akimis ne viskuo tikėti. Ir visas mano gyvenimas buvo ištisa pasaka! O kai dar prie tos pasakos prisidėjo du broliukai dobiliukai, tai ir visai į stebuklų šalį pavirtlo!“

Kaip žinoma iš istorijos, Vladivostoke, vos keturis mėnesius gyvavusi, sovietų valdžia 1918 04 Japonijos, JAV ir Didžiosios Britanijos desantų buvo nuversta, tik 1922 10 25 revoliucinės armijos (vadas – J. Ubo-revičius), padedant partizanams, ją atkūrė. Tada devynerius metus Vladivostoke išgyvenusi Švėgždų šeima susikrovė mantą ir patraukė paskui besitraukiančią japonų armiją. Tris mėnesius garlaiviu pro Japoniją, Indokiniją, Indiją, Arabiją, per Viduržiemio jūrą į Atlantą, iš jo – į Angliją. Iš ten latvišku garlaiviuku atpūškavo į Rygą, o iš jos parsirado į Lietuvą.

Grįžęs į Lietuvą, Švėgždų Jonukas atsidūrė pas kitą senelį, motinos tėvą, kalvį Tamulį. „Už tai, kad išmokau mylėti legendas ir pasakas, už tai, kad kiekviename augale mačiau savo draugą ir padėjęją, kad karvė, avis – tai nesuprantami sutvėrimai, mūsų padėjęjai, išmokau iš senelio. Visas tas naujas pasaulis skyrėsi nuo sibirietiško kaip auksinė diena nuo drumzlinos nakties. Visą vasarą ganiau senelio gyvulius, o vakarais klausydavaus jo pasakų, kol užmigdavau. O tada sapnuodavau jas, dar gražesnes negu senelio pasakas.“

Tik ganiavos ir senelio pasakų vasara buvo trumpa. Atėjo metas pradėti rimtai mokytis. Mokslų pradžia nebuvo tvirta. Jonukas nelankė pradžios mokyklos, skaityti mokėsi iš kadaise uždrausto lietuviško elementoriaus, gerokai „suskaityto“, suplonėjusio. Gi tėvas iš karto įstatė į tuomet artimesnės už kitas Kėdainių gimnazijos pirmąją klasę. Kaip stačia galva į miško vidurį! Tie pirmieji mokslo metai, kaip prisiminė „Kelionėje po saule“, buvo visiškai prasti. „Tikrinamąjį diktantą parašydavau dvejetui, o aiškinamąjį nuo lentos nusirašydavau dvejetui su dviem minusais (...). Jeigu geografija, gamta, istorija žydėjo penketais, tai aritmetika buvo nesugaunama kaip vėjas!“ Ir vėl, kai to labai reikėjo, tas pats Sibiro senelis dabar pasivadino tėvą į Kaišiadoris. Kaip žinome iš Jono Švėgždos bylos (LVCA, f. 1767, ap. 3, b. 1194), jo tėvas Antanas 1924 02 18 padavė prašymą Kaišiadorių vidurinės mokyklos direktoriui dėl sūnaus Jono priėmimo į tos mokyklos pirmąją klasę. Priedas – metrikai. O jau 1928 06 15 tos mokyklos išduotame pažymėjime teigiama, kad į šią mokyklą jis įstojo 1924 06 29, būdamas labai gero elgesio, 1927–1928 mokslo metų pabaigoje ją baigė, ir Pedagogų taryba pripažino išėjusiu aukštesniosios mokyklos keturių klasių kursą. Pažymėjime – penketai iš paišybos ir braižybos, kūno ►

kultūros, muzikos ir dainavimo. Apie mokymąsi Kaišiadoryse parašė nedaug: „Po antrųjų mokslo metų kažkokiu stebuklu „prašviesėjo“. Aritmetikoje likau vienas iš pirmųjų, ir kalbos taisyklės tapo tartum stebuklingųjų spindulių apšviestos“.

„Kelionė po saule“ pradėdama apoteoziniu Motinos vaidmens vaikystės, paauglystės ir viso gyvenimo metais įprasminimu bei išaukštinimu. Ta prisiminimų pradžia – tarsi posmas apie tris brangiausius žodžius – Motina, Mama, Motulė, tris žodžius, „švelniausius pasauly, skausmu vainikuotus, gėlėmis papuoštus“. Žinia, Jonui, vyriausiajam iš penkių vaikų (dar Edvardas, Vincas iš Sibiro, Leopoldas ir Vitalija, gimę Lietuvoje), motinos meilės ir rūpesčio teko daugiausia, bet ir jaunesniems jos liko su kaupu („Jeigu aš toks likau, koks esu, ir taip ilgai gyvenu, tai tikrai Jos, mano gerosios Motulės, šventas nuopelnas“). Tokia buvo Motulė!

Ką veikė visus ketverius metus iki įstojimo į Kauno aukštesniąją meno mokyklą, kas dar, be piešimo mokytojo, paskatino kaimo vaiką pasirinkti būtent ją, ne visai aišku, apie tai neteko aptikti ką nors tvirčiau juodu ant balto parašyta. Svarbiau, kad į šią mokyklą dvidešimtmetis įstojo 1931 09 01, o baigė ją, pasimokęs šešerius metus, 1937 06 14. Kaip vėliau, matyt, išgirdusi iš paties Jono Švėgždos, žurnalistė parašė: „Sugalvojo kaimo vaikas dailininku tapti ir išvažiavo į Kauną su mažyčiu tėvo portretu, pieštuku pieštu. Atnešė savo paveiksluką į salę ir išsigando – kitas stojantysis čia visą parodą surengęs. Bet ar grįši, jei už kelionę tiek pinigų išleidai. Per egzaminą reikėjo piešti. Piešė Jonas kartu su pusšimčiu panašių į save svajotojų (...). Ketvirtadali jų priėmė, tarp jų – ir Joną Švėgždą“ (J. Maselskytė). Apie įstojimą į meno mokyklą pats teparrašė tiek: „Tartum be pastangų įstojau į Kauno aukštesniąją meno mokyklą, tartum be pastangų ją baigiau...“

Kauno aukštesniojoje meno mokykloje anuomet turėta visa, ką geriausio buvo galima įgyti prieškarinio Lietuvoje – rimtą profesinį paruošimą. Nors Jono Švėgždos studijų metais mokykla išgyveno nemažų organizacinių sunkumų (neturėjo stabilesnių programų, mokymo planų, ne visada būdavo išgirstama Švietimo ministerijos, gyveno reformų sąlygomis, tik 1938 metais įgijo juridines aukštosios mokyklos teises, o naujas statusas paskelbtas tik 1939 metais), bet ji garsėjo talentingais pedagogais, profesoriais, įžymiais dailininkais. Iš tos mokyklos Lietuvos meno istorijoje įžymūs tapytojai ir kitų specialybių meistrai V. Didžiokas, P. Kalpokas, J. Šileika, P. Rauduvė, A. Žmuizdinavičius, A. Varnas, Janulis, K. Šimonis, J. Vienožinskis, M. Dobužinskis, K. Sklėrius, J. Zikaras, L. Strolis ir kiti. Daugelis jų – užsie-

nio aukštųjų meno mokyklų auklėtiniai. Bendrame skyriuje, kuriame studijavo Jonas Švėgžda, buvo dėstoma ir tikyba, psichologija, pedagogika, pedagogikos istorija. Pagrindinė studijų disciplina – dekoratyvinė tapyba. Įsigyta dekoratoriaus specialybė. Penkerius metus gavo valstybinę stipendiją, kurią (2500 Lt) privalėjo grąžinti per dešimtį metų.

Paskutinį gyvenimo tarpsnį Jonas Švėgžda gyveno Plaučiškių kaime (Pakruojo r.). Ten aplankiusių žurnalistų dėmesį patraukė ant sienos kabėjusi meno mokyklos absolventų nuotrauka. Apie ją žurnalisto G. Zemlicko straipsnyje parašyta: „Santūrus ir pasitempę dėstytojai, valiūkai studentai. Centre – patogiai įsikūręs Jonas Švėgžda, į priekį išsišaukiančiomis didžiulėmis kojomis (tai bent rakursas!). Platokos brezento kelnės (prieškario „Made in Kaunas“ džinsai?) ir ne mažiau įspūdingos Švėgždos rankos.“ Tarp Jono mokslo draugų – vėliau įžymybėmis tapę dailininkai V. Dilka, J. Docius, T. Valius, I. Kiaunė.

Kaip ir buvo žadėjęs, baigęs meno mokyklą, 1937 07 07 pašauktas į Lietuvos kariuomenę, Jonas Švėgžda stojo į Kauno aukštesniąją karo mokyklą. Tarnybos lape parašyta, kad 1937 11 23 išlaikė nustatytus egzaminus, priėmė priesaiką, 1938 09 27 baigė Karo mokyklą (XIII aspirantų laida). Suteikęs atsargos jaunesniojo leitenanto laipsnį, paleistas į pėstininkų karininkų atsargą. Baigęs karo mokyklą, neliko kariuomenėje, nors ir ►

Kauno aukštesniosios meno mokyklos absolventai su dėstytojais. 1937 m.

buvo raginamas, skatinamas (karininkas – antroji specialybė). Ta specialybė neramumų pritivinkusiais metais (vyko nuožmus karas) buvo grėsminga. Nesusigundė ir pasiūlymu toliau gilinti dailininko studijas užsienyje (Paryžiuje). Pasirinko mokytojo (pirmąją) specialybę. Svarbiausias motyvas – jautėsi meno mokykloje tinkamai paruoštas pedagoginiam darbui. Ją – pirmiausia piešimo mokytojo specialybę – pasirinko savo likimu kaip širdžiai artimą, teikiančią pasirinkimo laisvės, atliepančią kūrybiniams potroškiam. Viliojo darbas su jaunuimu savame krašte (Šeduva buvo palyginti arti tėviškės, tarpukario metais joje mokėsi ir nemažai grinkiškiškių). Ir buvo patenkintas pasirinkimu (bendrakursiai karininkai 1940 metais buvo sovietų išvežti prie Laptevų jūros, ten susirado kapus), pedagoginis darbas tapo jo stichija.

Kaip ir pageidavo, nuo 1939 09 01 Švietimo ministerija paskyrė į Šeduvos „Saulės“ privatinę progimnaziją jaunesniojo mokytojo pareigoms (bruto atlyginimas – 411,66 Lt, neto – 315,56 Lt). Piešimo pamokų progimnazijoje buvo nedaug, tai teko dar mokytis geografijos, o prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, Lietuvos mokyklose sustiprinus karinę parengtį, atsargos karininkui Jonui Švėgždai prisiėjo mokytis berniukus karinių dalykų.

Negausiam mokytojų kolektyve jis per pirmuosius darbo mokykloje metus spėjo išryškėti kaip perspektyvus dėstomų dalykų mokytojas ir klasės vadovas. Buvo pastebėtas ir, nors teturėjo nedaug patirties, antriesiems darbo metams jam patikėtos Kelmės Vlado Putvio-Putvinskio gimnazijos direktoriaus pareigos. Galima įsivaizduoti, kiek tie vieneri pirmosios sovietinės okupacijos metai, pilni pervartos skersvėjų, pareikalavo iš jauno tautinės patriotinės orientacijos mokyklos vadovo

Nuotrauka iš Algirdo Grinio asmeninio albumo

Su Šeduvos progimnazijos auklėtinių grupe. 1940 m.

savitvardos, amortizuojant komunistinio pobūdžio reformas, nutarimus, menko išsilavinimo vietinės valdžios reikalavimus diegti komunistinę dvasią dar nepriklausomybės idėjomis alsavusioje Kelmėje!

1941–1942 mokslo metais, jau naujos okupacijos sąlygomis, Jonui Švėgždai teko ieškotis kitos darbo vietos. Krakių vidurinę mokyklą pasirinko neatsitiktinai. Šis Kėdainių apskrities valsčiaus centras buvo 20 kilometrų nuo tėviškės, Juodžių kaimo, o kuo arčiau turėti kaimo artimųjų paramą tais metais buvo labai svarbu.

Kaip teko įsitikinti iš Krakių vidurinės mokyklos kronikos, šioje mokyimo įstaigoje Jonas Švėgžda dėstė piešimą ir kūno kultūrą, turėjo auklėjamąją klasę, pasinėrė į mokyklos, miestelio kultūrinį gyvenimą. O Krakės fašistinės okupacijos metais buvo gana judrus, margas valsčiaus centras! Viena, miestelis turėjo saviveiklinį teatrą, katalikiškoje mokykloje dirbo du kunigai, nemažai kūrybingų mokytojų, vyko įdomus saviveiklinis ir sportinis gyvenimas. Kita, kaip rašoma kronikoje, miestelyje klestėjo spekuliacija, alkoholizmas, vokiečiams pradėjus nesisekti fronte, drąsiau ėmė reikštis raudoniesiems palankūs elementai, apylinkėje pakėlė galvas jų gaujos, žuvo policininkų.

Jono Švėgždos vaidmenį mokyklos sportiniame ir kultūriniame gyvenime išsamiai aprašė savo dienoraštyje tais metais Krakėse mokėsis visapusiškai talentingas mokinys Vytautas Gaigalas, mokytojo pavyzdžiu pasirinkęs specialybę ir ilgai su juo bendravęs, lankęs per Jonines Plaučiškiuose. Daug nuveikta tada mokinių jėgomis, kuriant sportinę bazę, plečiant sportinę veiklą. Vienas iš pirmųjų darbų – krepšinio aikštelės ir stovų įrengimas. Buvęs ugdytinis prisimena ir turinčius sportinius mokinių pasirodymus, rungtynes su kitų mokyklų komandomis. Anot V. Gaigalo, J. Švėgžda pats buvo ne tik geras sportininkas, bet ir dailininkas, dramaturgas, artistas. Minima viena iš mokytojo sukurtų pjesių „Kelias skiriasi“, jos spektaklių sėkmė. Patį didžiausią pasisekimą turėjo miestelio saviveiklininkų pastatyta Vinco Mykolaičio-Putino drama „Valdovas“, kurioje mokytojas vaidino Maurą, Stasio Santvaro „Naujieji žmonės“, Gerharto Hauptmano „Hanelė“ ir kiti spektakliai, kuriems dekoracijas piešė iš Kauno atvykęs garsus dailininkas Kazys Šimonis, o mokytojas su ketetu mokinių jam talkininkavo.

Atsargos karininko J. Švėgždos politinė orientacija buvo aiški: patriotinis nusiteikimas, meilė nepriklausomai Lietuvai buvo jo kelrodė žvaigždė. Tuo tarpu Krakėse, kur buvo ir sovietijai palankių gyventojų, ypač 1943 metais vokiečių-sovietų frontui pakrypus pastarųjų pusėn, ėmė reikštis raudonieji partizanai. Teko ►

burtis Lietuvos patriotams. J. Švėgžda 1943–aisiais įstojo į Lietuvos laisvės armiją (LLA), priklausė aktyviai veikusiam „Vanago“ padaliniui, tapo būrio vadu (slapyvardis Tulpė), kartu su policija dalyvavo akcijose prieš sovietinius diversantus. 1944 metais septyni Krakių gimnazijos septintosios klasės mokiniai buvo palydėti į Povilo Plechavičiaus organizuojamą rinktinę. Jausdamas artėjančią audrą, J. Švėgžda 1944–ųjų birželį padavė prašymą išsikelti iš Krakių. Rugpjūčio 2 dieną sovietų kariuomenė įbeldė į miestelį.

1944–1945 mokslo metai Šeduvos gimnazijoje prasidėjo mėnesiu vėliau negu paprastai. Teko sunkiomis sąlygomis stiklinti bombų sprogimų išbarstytus langus, rinkti išsisklaidžiusius, burti naujus mokytojus. O pirmaisiais mokslo metų mėnesiais, iki viduržiemio, prie Liepojos vyko aršūs mūšiai, buvo girdėti riaumoją pabūklai, toje pusėje burzgė bombonešiai ir naikintuvai. Mokytojas J. Švėgžda sugrįžo į gimnaziją po ketverių metų. 1944 10 05 pedagogų tarybos posėdyje jam buvo paskirta 5 geografijos ir 15 istorijos pamokų, penktosios klasės auklėjimas. Gimnazijoje nebuvo ramu. Posėdžiuose, pasitarimuose buvo kalbama apie mokinių antitarybinius išsišokimus, apie pastarųjų pragaištingumą, lapkričio mėnesio posėdyje jau dalyvauja naujas tarybos narys – komsorgas. Gerą pusmetį J. Švėgžda dėstė geografiją. Pamokos buvo labai įdomios, mokytojo vaizdingas žodis lengvai strigo atmintin. Labai greit suartėjome, suradome bendrą kalbą. Tačiau neilgam.

Padirbėjęs mokykloje ne visai šešerius metus, mokytojas J. Švėgžda buvo areštuotas, įveltas į sunkią grupinę politinę bylą, ilgus metus tampomas, tardomas, kalinamas. Kankinio erškėčių kelius jis aprašė „Kelionės po saulę“ skyrelyje „Golgota“, daug apie juos yra dviejuose storuose politinio kalinio bylos Nr. 3739 ypatingajame archyve tomuose.

Jonas Švėgžda (centre) – Kelmės gimnazijos direktorius. 1941 m.

Nuotrauka iš Kelmės krašto muziejaus

Areštuotojo Šeduvos gimnazijos mokytojo J. Švėgždos tardymo metu paimtas didelis karinis binoklis, fotoaparatas „Bessa“ ir keturios vokiškos knygos. Įtariamas pagal 58 – I „a“ ir 58 – II VK PΦCP str.

Jau iš pirmųjų mėnesių areštuotasis pajuto prieš tardomuosius nukreiptus kalinių kankintojų kruvinus nagus. Kauno kalėjimo kameroje sugrūsta per 50 žmonių. Klaikūs jų likimai ir žvilgsniai. Išplėstos bereikšmės akys, baltėni už sniegą veidai, aplipę sudžiuvusio kraujo krešuliais. Riksmi, dejavimai, smūgių koridoriuose plumpsėjimai.

„Pusryčiams duonos gabalas ir vandens kaušas. Pietums toks pat kaušas smirdančios kopūstienės. Daugelis jos nė į burną neimdavo. Bet paskui... priprato. Tik viena buvo neaišku: iš kur jie gaudavo tiek sudvokusių kopūstų?“ O paskui „be teismo, be jokių „sankcijų“ perpildytuose vagonuose nuriedėjome į šiaurę. Taip kleberdavome keletą savaitių alkani, utėlių apsėsti“. Vorkutoje išblaškė po anglies kasyklas. Pristatė dailininku. Apie trejetą metų, saugomas ginkluoto sargybinio, piešė plakatus, rašė šūkius, retkarčiais padarydavo kokio vaizdelio kopiją. ►

Jonas Švėgžda ir aktoriai, 1944 m. suvaidinę pjesę „Keliai skiriasi“.

Nuotrauka iš Vytauto Gaigalo asmeninio albumo

Vieną 1948 metų vakarą liepė pasiruošti kelionėn į Vilnių. Atsirado ne Vilniuje, o Kaune. Vėl tos pačios perpildytos kameros, tardymų valpurgijų naktys! Kas 10–15 minučių atsidaro durys ir išveda arba įveda. Po tardymų daugelis taip subukinti, kad ir gimdytoja nepažintų. „Ir taip tris mėnesius, diena iš dienos, per naktis.“

Kartu su mokytoju buvo suimti ir kiti LLA grupės nariai, veikę J. Švėgždos vadovaujami: pradinė klasių mokytojas D. Kvedaras, Krakių gimnazijos mokiniai V. Draudvila, A. Čapas, V. Račys, F. Štaras, Kėdainių amatų mokyklos mokinys B. Sinickas. Tardė Kėdainių ir Kauno NGB tardytojai. Kėdainių tardytojas A. Čingejev nustatė, kad J. Švėgžda, būdamas antitarybiškai nusiteikęs, vokiečių okupacijos metais savanoriškai įstojo į nacionalistinę LLA, kur užėmė būrio vado postą. 1944 metų sausio mėnesį Ariogalos valsčiuje (Kėdainių apskr.) kartu su vokiečiais ir vokiečių policija važinėjo į tarybinių partizanų naikinimo operacijas, to pasekmė – 3 partizanai buvo nukauti ir 2 areštuoti. Tardymai tęsdavosi po kelias valandas. Kaltinimo nutarime 1946 06 08 dar nurodyta, kad J. Švėgžda verbavo į LLA ir kitus, jiems davė užduočių užverbuoti po 13–14 narių, taip pat rinkti ginklus, sistemingai platinti laikraščius ir lapelius.

Tris mėnesius J. Švėgždą vedžiojo po visokius kabinetus: fotografavo, pirštus spaudė, balsą įrašinėjo. Vienas „aistringas tarybinis klausinėtojas“ (tai yra tardytojas) keletą kartų net į sprandą „užmetė“. Tardymas buvo tęsiamas Vorkutos speclageryje, o 1946 10 03 nutarta J. Švėgždą ir kitus grupės kalinius tardymui papildyti grąžinti į Kėdainius. Tardymas 1947 01 21 Kėdainiuose truko devynias valandas, o kitą dieną Kaune jis buvo tęsiamas vienuolika valandų. Tardė tas pats Kėdainių KGB tardytojas Stepanov ir viršininkas Rugienius. Išsamius parodymus kaltinimui davė LLA narys A. Dalbokas, iki tardymo buvęs partizanai, į bylą įtraukti kiti liudytojai

Pedagogas (pirmame plane) sporto varžybose Rozalime

(Krakių kirpėjas, siuvėjas, policininkas). Tardymas su akistatomis baigtas 1947 10 18.

Lygiai po trijų mėnesių sugrįžus iš Vorkutos, įvyko „teismas“. Buvęs įkalintasis rašo: „Viską paneigiau – ne-nuteisė. O praėjus trims savaitėms po teismo, vėl išvarė į stotį. Vėl prekinis vagonas. Šį kartą vagonas sustojo Abeze, Komi respublikoje. Teko dirbti metalo apdirbimo fabrike, projektavimo biure; standai, plakatai, šūkiei, užrašai ir... net garbės raštai. (...) Bet štai 1950 metais sužinojau, kad Maskvoje esantis OS (ypatingas pasitarimas) mane nuteisė aštuoneriems metams gyventi lageryje ir dar pridėjo ištrėmimą (laiko nenustatė).“

Baigėsi tardomojo kalėjimų, prasidėjo nuteistojo lagerių Golgota. 1951 metais etapu nudangino prie Irkutsko–Angaros geležinkelio, uždarė į 504 lagerį. „Ir vėl šūkiei, standai... O kai skubių darbų nėra, tai su medkirciais į mišką...“ Ir čia vieną dieną įvyko stebuklas: „*gavarilka* iškilmingiausiu ir skurdžiausiu tonu sušvepleno“ pranešdama, kad mirė tėvas generalisimas.

Bet ir po Stalino mirties numeruotųjų būvis nepagerėjo. „Bėgo naktys, slinko dienos, o spygliuotos tvoros nepažėmėjo, duonos norma nepadidėjo. Kaip buvo sūdyta žuvis pašvinkusi, taip ir liko. Mėsą tik sapne tematė.“ O pažadų, pasigyrimų kaip iš statinės pasipylė. Taip J. Švėgžda sulaukė 1953 03 30. Tą dieną baigėsi aštuoneri kalėjimo „su tremtimi iki gyvos galvos“ metai. Tremtinys buvo išsiųstas į Petropavlovsko sritį Kazachstano šiaurėje. Čia, Sokolovkos miestelyje, NKVD viršininkas patarė: „Gyvenk būdamas žemesnis už žolę, tylesnis už vandenį.“ Bet kiek laisviau pasijutęs aukštuolis neįstengė būti žemesnis už žolę. Jis nuėjo pas saviveiklininkus, režisavo ir vaidino viename veikale. Kažkam net parūpo įdarbinti tremtinį kultūros namų direktoriumi, bet duris į vidurinę mokyklą atvėrė milžiniškoje lentoje – stende – nutapyti Markso, Engelso, Lenino portretai. „Iš karto piešimas, paskui fizinis lavinimas, krepšinio treneris.“

Kai jaunėlė dukra Laima mokėsi šeštojoje klasėje, tėvelis buvo tremtyje Kazachstane prie Išimo upės. „Jau buvo ten metus pagyvenęs po išleidimo iš lagerio ir susikūręs savo buitį, – rašo ji laiške. – Turėjo žemėnę, dirbo kaimo kultūros namuose, mokytojavo, na, ir mokė vietinius, ką daryti su gamtos gėrybėmis. Išime plaukiojo daugybė žuvų. Jis jas rūkė, džiovino, sūdė, kažkaip konservavo. Be to, už upės miške buvo gausybė uogų – juodųjų serbentų, grybų, kurių vietiniai nerinkdavo. Tėvelis virė uogienes, darė sultis, vyną, sūdė grybus ir vaišindavo vietinius, kurie iš pradžių suko nosis, bet paskui patys ėmė prašyti receptų. Tai va, tėvelis sugalvojo, kad mes visi atvažioutumėm ten gyventi, nes mama labai vargo su trimis vaikais. ►

Mama nesiryžo, tai tėvelis kvietė mane. Buvau mažiausia ir jo numylėtinė. Bet grįžo jis pats.“

Dienomis besikuisdamas vidurinėje mokykloje, o naktimis besiriedamas su saviveiklininkais, sulaukė 1956 metų, susitvarkė reikalingus dokumentus ir jau keleiviniuose vagonuose parsibėdė į Lietuvą, „vis dar netikėdamas, kad tai ne sapnas...“ Ir tik tuomet, kai pamatė sūnų, bėgantį pasitikti ir šaukiantį: „Mamyte! Tėvelis parvažiavo!“; suprato, kad visa tai, ką išgyveno, buvo lyg nelemtas sapnas ir kad dabar pradės tikrąjį gyvenimą.

Tikro Mokytojo tikrasis gyvenimas – mokykla, pirmiausia – tautinė. J. Švėgždos pedagoginė odisėja prasidėjo Šeduvoje, tęsėsi Kelmėje, Krakėse, treji metai Kazachstane taip pat nepraėjo be žymės, o labiausiai jo profesinis ūgis ir stiprybė atsiskleidė Rozalimo (Pakruojo r.) vidurinėje mokykloje. Manau, jeigu būtų galėjęs rinktis, būtų pasirinkęs Šeduvą. Bet žmona mokytojavo Plaučiškiuose, netoli Rozalimo, ten mokėsi vaikai, toks specialistas buvo reikalingas. O buvusiam kaliniui, kad ir atlikusiam bausmę, tais metais išrankauti nebuvo galimybės.

Į pamokas šešerius kilometrus dažniausiai keliaudavo dviračiu. Rozalimo vidurinėje dėstė piešimą, braižybą, kūno kultūrą. Svarbiausias veiklos baras – piešimo pamokos. Viso pamokų krūvio niekada neturėjo, bet darbų visada – su kaupiu. Apie jį pavydėtinais teigiamų atsiliepimų yra nemažai palikę kartu dirbę mokytojai, pasakoję dėkingi buvę mokiniai, jų tėvai. J. Švėgžda ir pamokose, ir užklasiniame darbe visada jautėsi ne kaip prievolę atliekantis darbininkas, o kaip kūrėjas, natūraliai mokėjęs pastebėti mokinių polinkius ir gabumus, būti švelnus, užkariauti meile. Tai – mokytojas, „kurio pamokos visada buvo laukiamos, kadangi jose niekada nebūdavo nuobodų ir lengva“ (G. Valčiukienė). „Mokiniai laukdavo įdomių jo pamokų, besisiejanti su jų darbu, visuomenės ir mokyklos gyvenimu, paties mokytojo išgyvenimais, nuotykiams, nežinia, tikrais ar išgalvotais. Žiūrėk, apie tą patį pasakoja kitas – visai neįdomu, nejuokinga. Pasakoja J. Švėgžda – šluostaisi ašaras, skauda skruostus, bijai, kad žandikauliai iš juoko neišsinarintų. Su gabesniais mokiniais jis dirbdavo individualiai. Nenuostabu, kad jo pėdomis pasekė sūnus Algimantas, mokiniai R. Čarna, N. Jonaitytė ir kiti“ (V. Vaidotienė).

Mokytojas J. Švėgžda – rūpestingas visų mokyklos mokinių auklėtojas. Jis nevengė pokalbių rimtomis, pačių mokinių pasirinktomis temomis, juos jaudinančiais klausimais, negirdomis nepraleisdavo jų netikusių poelgių, nevalyvumo, nejautrumo, talkininkaudavo kitiems,

Kraštietis su sūnumi Algimantu ir anūku (būsimu smuikininku) Martynu apie 1972 m.

drausminant neklaūžadas. Buvusi mokytojo kolegė B. Maikštėnienė pasakojo tokį atsitikimą. Vieną rytą mokytojas vyko iš Plaučiškių autobusu su reikalais į rajoną centrą. Rajoninis autobusiukas, vežantis ir Plaučiškių kaimo moksleivius į Rozalimo vidurinę, buvo sausakimšas. Privažiavus prie mokyklos, visi išlipo, išskyrus vieną. Šis buvo nutaręs neiti į pamokas. Mokytojas išlaidino „gastrolierių“ ir nuvedė jį pas mokyklos direktorių, o pats išvyko į Pakruojį kitu autobusu.

Penkiolika metų visi žinodavo, kokiomis dienomis J. Švėgžda dirba mokykloje, ir laukdavo jo. Mokiniai ►

Jonas Švėgžda (iš dešinės) su žmona Paulina, sūnumi Algimantu ir dukra Laima

savo trenerio laukdavo ir krepšinio aikštelėje, jis pats žaisdavo krepšinį, futbolą. Kolegos J. Švėgždos mokytojavimo Rozalime metus vadina mokyklos sportinio zenito laikotarpiu. Jis aktyviai dalyvaudavo mokytojų ir kultūros namų saviveikloje, piešdavo dekoracijas, režisuodavo, pats vaidindavo. Buvusi kolegė V. Vaidotienė mena jo suvaidintą įdomų seno žydo personažą Blauzmanio dramoje „Siuvėjų dienos Silmančiuose“: „Žiūrovai leipdavo juokais nuo to, ką jis išdarinėjo bičių užpuolimo epizode“. Su dviratininkais turistais mokytojas vykdavo į turistinius žygius. Jo piešti paveikslai, plakatai puošdavo mokyklos interjerą, mokytojui vadovaujant, mokinių leidžiamas satyrinis sienlaikraštis daug prisidėjo, kovojant su auklėtinių ydomis, ugdant jų piešimo įgūdžius.

1971-aisiais, sulaukęs 60 metų, J. Švėgžda išėjo į pensiją. Kai nedirbo mokykloje, daug tapė, dalyvavo Parkurojo rajono ir Šiaulių zonos tautodailininkų kūrybos parodose. Kelios dešimtys peizažų ir natiurmortų puošia rozalimiečių butus, įstaigų kabinetus bei sales. Jo išdekoruotos vaikų darželio sienos. Kaip rašė mokytoją aplankiusi žurnalistė J. Maselskytė, jo „kambaryje niekada nepajusi žiemos: ant sienų tiek vasaros grožybių – pievos kraštelis, pamiškė, Daugyvenės pakrantė...“ Žurnalisto G. Zemlicko pastebėjimu, J. Švėgždos darbai „nėra labai įvairūs tema, vaizduojamais objektais. Pats dažnai suabejoja, ką tapo. Natiurmortus, o gal peizažus? Vaza su gėlėmis, apelsinai, stalo galas. Autoriui rūpi spalvų darba, teisingi formų santykiai. Svarbiausia – daikto natūralumas, tikrumas. (...) J. Švėgždos paveikslai nutvieksti lygia šviesa, šešėliams tarsi nelieka vietos. Visuotinės dermės dėsniais gyvena gėlės, medžiai ir visas pasaulis“ (G. Zemlickas, „Plaučiškių ažuolai“. Kn. „Baltieji žirgai“, p. 286–287). J. Švėgžda buvo dailininkas realistas. Jam daiktas įdomus toks, kokį matė, koks yra gyvenime. Su sūnumi Algimantu, garsiu dailininku, jis ginčydavosi dėl meno pobūdžio. Kaip prisimena duktė Laima, „brolis buvo jaunas, piešė juodai ir raudonai – ieškojo savo kelio, o tėvelis buvo realistas. Kurį laiką jie nesuprato vienas kito“. J. Švėgžda buvo romantikas, beviltiškai „sugadintas savo gerumo, beribio tikėjimo, kad šiaip ar taip būtų, viskas eina į gera, juodžiausias debesis turi ir šviesiąją pusę“. Mokytoja B. Makštėnienė, artimai bendravusi su J. Švėgždos šeima, taip apibūdina kelių kolūkių ir dviejų mokyklų dailininką: „Matau jo kaulėtas, ilgais pirštais rankas, tapančias įvairius plakatus, standus, vaišinančias svečių. Jei būčiau dailininkas, pirmiausia tapyčiau mokytojo rankas, iš kurių sklido meilė ir šiluma vaikams, šeimos draugams.“

Anksti J. Švėgžda, dailininkas, geras sportininkas, emė reikštis ir kaip dramaturgas bei aktorius. Krakių

gimnazistas V. Gaigalas savo dienoraštyje tvirtina, kad ten buvo vaidinamos J. Švėgždos pjesės. Iš labiausiai mėgstamų mokytojo sukurtų dramos kūrinų buvęs mokinys mini pjesę „Keliai skiriasi“. Joje pavaizduota šeimos tragedija, tėvui virtus girtuokliu, ir didelė laimė, jam vėl grįžus į doros kelią. Pasibaigus spektakliui, publikai šaukiant „Autorių! Autorių!“, pakildavo scenos užuolaida, į sceną išeidavo šypsodamasis Švėgžda, o jaunieji artistai, jį nutvėrę, žiūrovams kaukiant ovacijas, mėtydavo į viršų. Tą pjesę atnaujinęs pastatė ir gyvendamas Plaučiškiuose. Rašė ir kitų žanrų kūrinius – pasakas, eilėraščius, feljtonus, intermedijas. Jo „Kalvės pasakas“ (1991) išleistos „Žiemgalos bibliotekėlės“ serijoje. Knygelės sudarytojas ir redaktorius J. Nekrašius trumpame žodyje apie autorių teigia, kad J. Švėgždos plunksnai dar priklauso „Anzelmo Kairio pasakojimai“ ir tremtyje gimusios liūdnos, pamokančios istorijos „Pasakos už grotų“. Keliems eilėraščiams („Daina Tėvynei“, „Saulėti takai“) kompozitorius V. Malinauskas sukūrė muziką, jie išspausdinti dainų rinkinyje. V. Vaidotienė mena: „Kol mokytojas atvažiuodavo dviračiu į mokyklą, sukurdavo įvairių anekdotų, nutikimų.“ Jis kurdavo kupletus ir pats juos atlikdavo, kritiškus ir savikritiškus feljtonus, proginius eilėraščius. Neretai „spygliuoto pašaipuolio“ teisingas kritiškas žodis, išspausdintas laikraštyje, kliudydavo ir rajono vadovus. Galima tik pritarti J. Nekrašiu: J. Švėgžda turėjo puikų pasakotojo talentą. ►

Martynas Švėgžda von Bekeris

Daugyvenė. 1973 m.

„Jo istorijos gyvos ir šmaikščios, gamtos vaizdai spalvingi, sodrūs, o sakinyje visuomet sklاندus ir grakštus“.

Ne tik mokykloje, bet ir Plaučiškių kaime, savo šeimoje jis buvo labai savitas, visiems reikalingas, gerbiamas. Plačioje apylinkėje J. Švėgžda garsėjo kaip geranoriškas ir svetingas sodininkas, kurio dėka apylinkėje plito retų veislių vaismedžiai, vaiskrūmiai ir gėlės. Kiekvieną svečią jis vaišindavo savos gamybos kompotais, uogienėmis ir būtinai vynu. Už tai jis gražiai paminėtas tam kraštui skirtoje knygoje „Daugyvenės kraštas“ (p. 412): „1995 m. kaimas neteko Jono Švėgždos, mokytojo, dailininko, rašytojo, poeto, sodininko-gėlininko. Plaučiškiuose nemokytojavo, bet buvo viso kaimo Mokytoju. Aštri

satyros kirvuku kovėsi su visokiausiom žmonių ydom, jų vieton siūlė grožį. Pats mokėsi iš gamtos: ir piešti, ir jausti, ir mąstyti, buvo panteistas ir pagonis“.

Savo šeimai jis jautėsi skolingas už kalėjimo metus, kai labiausiai buvo reikalingas namams ir vaikams. Didžiausią pagarbą jis reiškė Motinai ir Žmonai. Vaikams labai trūko tėvo jų brendimo metais, bet jo įtaka buvo tokia sugestyvi, kad visi trys nuėjo tėvo pėdomis: sūnus Algimantas – dailininkas, vyresnioji dukra Danguolė – bibliotekininkė, liaudies menininkė – kilimų rišėja, jauniausioji Laima – kūno kultūros mokytoja. Algimanto liga, vėliau Danguolės netektis palaužė tėvų sveikatą, bet jie niekada nedejavo dėl žiaurių likimo smūgių. ►

Velykos. 1967 m.

Joninių puokštė. 1967 m.

Daug gerų žodžių išgirdau iš dukters Laimos ir anūko Martyno. Jų mintimis noriu pasidalyti ir su straipsnio skaitytojais. „Mes visi (kol buvo gyvi Danguolė ir Algis) jam dėkingi už daug ką, – sako Laima. – Už charakterio ugdymą, savo nuomonės gynimą, tikslo siekimą, pakantumą kitai tautai, rasei, domėjimąsi, kur ir kaip gyvenimi. Darydavo viską neįkyriai, mokydamas savo pavyzdžiu, vis pajuokaudamas, kartais ir skaudžiai (mama jo juokų nesuprasdavo)“. Anot Laimos, tėtis labai domėjosi politika, filosofija, gana daug skaitydavo. Jis viską mokėjo (statybos, namų

darbus) nuo A iki Z. Buvo labai šnekus ir nuovokus, žinojo, kaip elgtis sunkiausiose situacijose. Turėjo labai saikingą humoro jausmą. Mokėdavo vaikams ir anūkams savo mintis išdėstyti neįkyriai, suprantamai.

O štai ką dar apie senelį parašė mano paprašytas Martynas Švėgžda von Bekeris, kuriam nusišypsojo laimė užgimti mokytojų Jono ir Paulinos Švėgždų anūku. „Poilsį bei džiaugsmą Senelis rasdavo vaistažolių, gilių kavos, naminio vyno ruošime, bitininkystėje, vaismedžių skiepijime ir savo paties kūryboje – pasakų ir ►

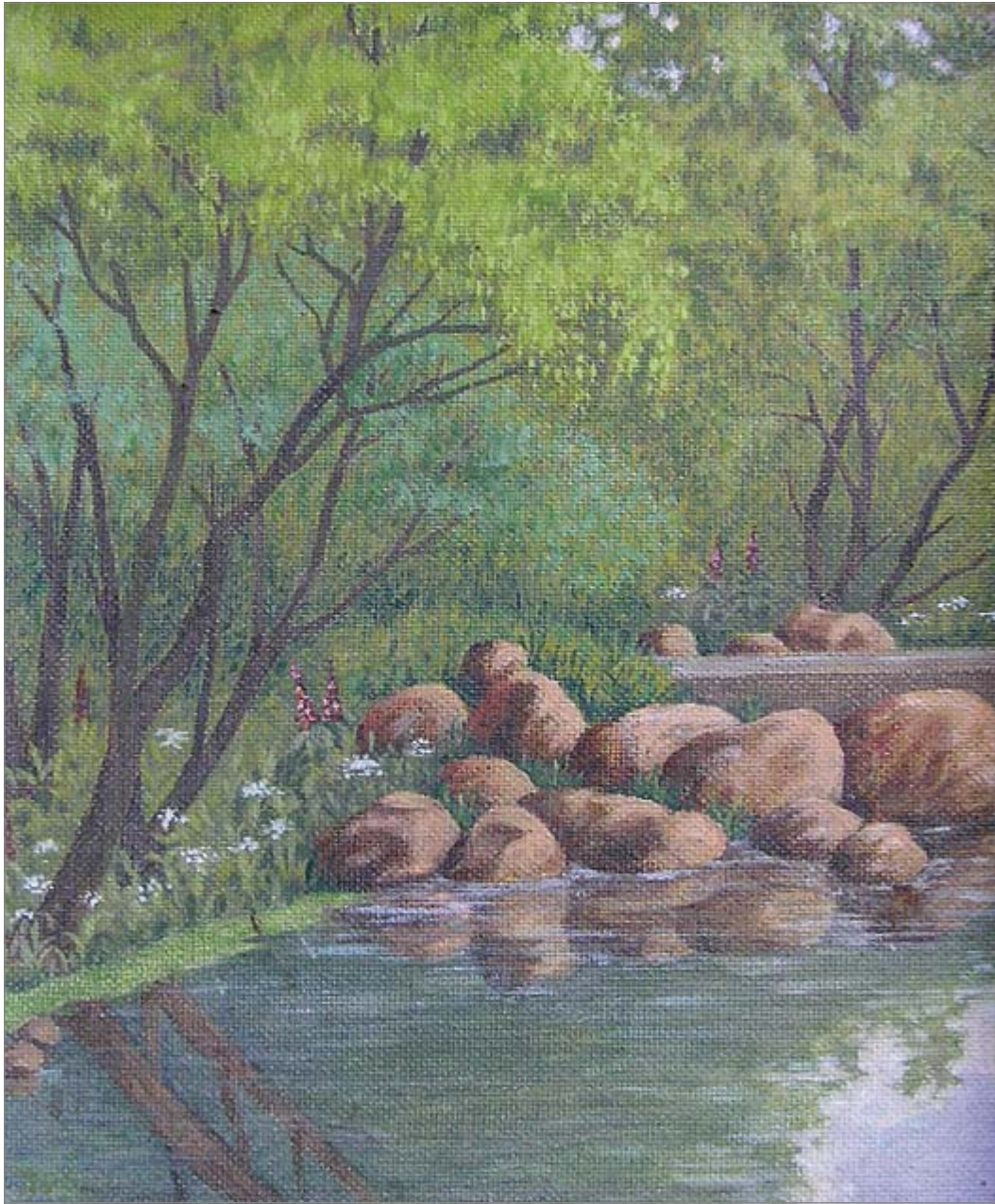
Pavakariai anūkams. 1981 m.

Natiurmortas su moliūgais. 1977 m.

pagoniškų sakmių personifikuotame unikaliame atkūrimė bei tapyboje – portretuose, peizažuose, natiurmortuose, taip pat įvairių renginių, afišų, plakatų, lozungų bei kt. įvykių meniniame apipavidalinime... Netrūko ir fantastinių vizijų, o ir „smagių“ eilėraščių bei anekdotų išilusiam šeimos ar bičiulių ratui su naminio putino ar šermukšnių vyno stiklu rankose. Meilė Lietuvai ne-

buvo afišuojama, tačiau ji buvo akivaizdi per Jo santykį į kalbą, istoriją, gamtą, sakmes bei mitus... Patriotizmas – per vyrui neišvengiamą įvaldymą saiko, žodžio, garbės, garbės žodžio, tiesos, tylėjimo, tvarkos sistemos, darbštumo, disciplinos, kodų, ištvermės, drąsos... Švėgždų namų vartai Plaučiškių kaime retai kada būdavo uždari, o prieš Rasas-Jonines „ilsėdavosi“ atviri ►

Šakos upelis. 1981 m.

savaitei, praleisdami nesuskaičiuojamas „bangas“ bičiulių ir mokinių iš tolimiausių Lietuvos bei SSSR kampelių. Taip pralėkė nesuskaičiuojamos mano vaikystės ir paauglystės vasaros, moksleiviškos atostogos... 1985 m. man besilankant Berlyne, mano Tėvas prie pusryčių stalo plataus spektro ir ilgo pokalbio metu staiga nutilo... ir besišypsodamas, riedant ašarai ir trūkčiojant nepaklusniam smakruvi tyliai pratarė: „Gavau iš Senelio laišką... Jis Tavim didžiuojasi... Rašė, kad esi pasirengęs gyvenimui, visas kliūtis įveiksi..“

Anapilin J. Švėgžda išėjo, sąmoningai suvokdamas,

kad savo misiją žemėje atliko, negailėdamas savęs. Dukrai Laimai jis guodėsi, kad sunkaus gyvenimo išsekinta širdis nebeįsigauna vaistų, kad savo metus atgyvenęs ir daugiau gyventi nebenori. Po savaitės, kaip ir dera stipriai asmenybei, ramus užmerkė akis. Palaidotas prie žmonos senose Baisogalos kapinėse. ■

Nuotraukos - iš šeimos asmeninio archyvo

Paveikslai – iš Jono Švėgždos dukters Laimos Bogužienės asmeninės kolekcijos (fotografavo Bronius Strolys)